

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กับการดนตรีไทย

ถาวร สิกขโกศล : บรรยายพิเศษในงานเปิดบ้านวิทยาลัยการดนตรี
สุภารัตน์ ชาญเลขา : เรียบเรียงจากแถบบันทึกเสียง

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นบุตรชายคนโตของ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ดังนั้นหลังจากที่บิดา สิ้นชีวิตไปแล้ว สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงเป็นผู้นำของครอบครัวมีข้าทาสบริวารมากมายรวมทั้งนักดนตรีและนักร้องที่เก่งกาจสามารถเสมือนรวมดาวทางการดนตรีไทยมาไว้ที่บ้านสมเด็จพระยาฯท่านนี้

เริ่มจากครุฑ คนปีพาทย์ที่เก่งที่สุดในต้นรัตนโกสินทร์เป็นผู้ประพันธ์เพลง บุษลิน สุรินทราหู โครงสร้างเพลงของครุฑเป็นกลบท เพราะครุฑเป็นลูกกวี เพลงของครุฑจึงเป็นเพลงที่ยอดเยี่ยม ครูดนตรีที่เก่งมากอีกท่านหนึ่งคือครุฑี แหกหรือพระประดิษฐ์ไพเราะ ผมได้ทราบข้อมูลมาจากลูกหลานของท่านว่าจริงๆ แล้วตระกูลครุฑีแตกคือ ปีพาทย์หลวงของเจ้าคุณ แต่เมื่อมีการเปลี่ยนราชวงศ์ ครุฑีแตกก็อยู่อย่างสงบเสงี่ยม จนกระทั่งได้ขึ้นทูลเกล้าฯ เพลงเชิดจีนสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและยังมีเพลงอื่นๆอีกมากมาย จนกระทั่งสิ้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครุฑีแตกก็ได้มาอยู่กับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และได้ประพันธ์เพลงพระอาทิตย์ชิงดวง ซึ่งเป็นเพลงลา ไว้ให้กับวงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และในบรรดาเพลงลาทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเพลงออกทะเล หรือเพลงลาอื่นๆ เพลงพระอาทิตย์ชิงดวงถือเป็นเพลงยอดฮิตเหนือกว่าเพลงลาทั้งปวง และจะมีทางร้องของแต่ละบ้านไม่เหมือนกัน แสดงว่าเพลงนี้ได้รับความนิยมมาก จึงมีการแต่งทางร้องของใครของมัน ผมได้มีโอกาสไปดูหนังสือที่กรมไปรษณีย์ว่าใครอยู่ที่ไหนบ้าง ก็ได้พบว่ามีชื่อวงปีพาทย์สมเด็จพระยาฯ แต่ที่น่าขบขันคือ นายร้อย วงปีพาทย์บ้านอยู่ข้างพลอย ครูช้อยเดิมอยู่ถนนข้างพลอย วัดบุปผาราม ครูช้อยอยู่กับตระกูลบุนนาค ครูแซมก็คือขุนอินทรในภาพยนตร์เรื่องโหมโรง เป็นคนเก่งมาก แต่ไม่ได้ร้ายอย่างในเรื่องโหมโรง ท่านเก่งมากจนเจ้าพระยาเทเวศร์นำตัวไป ให้ออกจากไพร่สมมาเป็นไพร่หลวงเป็นคนของพระเจ้าอยู่หัว แต่ครูช้อยก็ยังคงเป็นไพร่สม ขึ้นอยู่กับตระกูลบุนนาคตลอดมา เพราะฉะนั้นสำนักดนตรีใหญ่ ๒ สำนักคือ สำนักประดิษฐ์ไพเราะกับสำนักเสนาะดุริยางค์ ล้วนมาจากบ้านสมเด็จพระยาฯ ทั้งหมด ซึ่งแต่เดิมทางเพลงของพระประดิษฐ์ไพเราะจะมีลีลาเป็นแบบบ้านนอก เพราะฉะนั้น เวลาที่จะต้องขึ้นประชันก็จะให้พระยาประสานดุริยศัพท์ซึ่งเป็นศิษย์เอกของครูช้อย เป็นคนปรับ ครุฑีแตกหรือพระประดิษฐ์ไพเราะผู้นี้คือพระอภัยมณีตัวจริงของสุนทรภู่ ครุฑีแตกหรือพระประดิษฐ์ไพเราะผู้นี้ได้ทำให้ชื่อของพระอภัยมณีหมดความนิยม ไปเลย เพราะในยุคนั้นพระอภัยมณีจะเป่าปี่นอก แต่ครุฑีแตกเริ่มใช้ปี่ในตั้งนั้นเมื่อ ปี่นอกของพระอภัยมณีมาเจอปี่ในของครุฑีแตกจึงทำให้หมดความนิยมไปเลย

เมื่อเข้าสู่รัชกาลที่ ๔ เริ่มให้ชาวบ้านแสดงละครผู้หญิงได้ สมัยก่อนคนร้องเป็นผู้ชายหมด เมื่อผู้หญิงมาจับบทบาท ครูมีแขกหรือพระประดิษฐ์ไพเราะ ก็ได้ประพันธ์เพลงทยอยดีขึ้นเพื่อใช้สำหรับปีในและปีนอก พอขึ้นรัชกาลที่ ปีนอกก็เริ่มหมดความสำคัญลง แต่ครูแหม่มนี้แหละเห็นว่าปีนอกมีอยู่มากแต่ไม่ได้ ใช้จึงใช้ความสามารถที่มีอยู่มาเป่าปีในเลาเดียวให้เป็นทั้งในและนอก คือท่าน เป่าปีในให้เป็นเสียงปีนอก

ในภาพยนตร์เรื่องโหมโรง มีการประชันตีระนาดเอกระหว่าง นายศร กับ ขุนอินทร์ ตัวจริงเรื่องจริงคือ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (นายศร) กับ พระยาเสนาะ ดุริยางค์ (นายแหม่ม) ที่ผมรู้มานั้นประชันตีระนาดครั้งนั้นผลคือเสมอกัน แต่ภาพยนตร์ มาสร้างก็ต้องให้เกิดรสชาติดูเด็ดจึงทำให้มีแพ้มิชนะแต่เมื่อมีการประชันเป่าปี เพลงแขกมอญออกก่อนตรงนี้ชัดเจนภาพยนตร์ไม่ได้ทำตรงนี้ พระยาเสนาะเป่าท่อน ๑ แบบธรรมดา หลวงประดิษฐ์ไพเราะก็รับได้ แก้ได้ แต่พอมาถึงท่อน ๒ พระยาเสนาะฯ เป่าทั้งท่อนเป็นเสียงต่ำทั้งหวานทั้งเก็บ หลวงประดิษฐ์ฯ แก้ หลังจากนั้นพระยาเสนาะฯ จึงได้นำเอาลีลาของปีนอกมาใช้จนเป็นทางปีของพระยาเสนาะดุริยางค์มาจนทุกวันนี้ นอกจากนี้พระยาเสนาะฯ ยังแสดงให้เห็นถึงความเก่งที่สามารถแต่งเพลงในลีลาการร้องได้ยอดเยี่ยม เช่น เสียงครวญที่บรรดานักร้องใช้ซัดกันทุกวันนี้ การขับเสภาแต่ดั้งเดิมนั้นมาจากการแห่ พระยาเสนาะฯ พัฒนาขึ้นจนฟังไพเราะมีเสียงครวญที่น่าฟัง ทั้งนี้เพราะตระกูลของท่านเริ่มจากคุณปู่ที่ชื่อท่านคำโต้ง เป็นคนขับเสภาที่ท่านสุนทรภู่ได้บันทึกชื่อไว้ ครูช้อยผู้เป็นบิดาที่ขับเสภายอดเยี่ยม พระยาเสนาะฯ เองก็ขับเสภาด้วยเสียงที่ดีมาก อาจารย์เจริญใจ คุณครูเลื่อน บุตรสาวทั้ง ๒ คน ล้วนสืบทอดการขับร้องและขับเสภากันมาทั้งนั้น

เรื่องราวเกี่ยวกับการขับร้องของสายพระยาเสนาะฯ ยังมีเรื่องหนึ่งที่น่ารู้ คือ ครั้งหนึ่งในการประชุมเกิดคำถามเกี่ยวกับชื่อเพลงมโหรีในเรื่องกาพย์ พระยาเสนาะ ตอบเลยว่า ฉิ่งกลาง สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ จึงเรียกเพลงต้นเพลงฉิ่งว่า ฉิ่งกลาง ฉิ่งกลางก็คือต้นเพลงฉิ่ง มีบันทึกเรื่องการขับร้องของกรมหมื่นสวัสดิวัดขี้อธิราชซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการขับร้อง ท่านกล่าวไว้ว่า ฉิ่งกลางคือต้นเพลงฉิ่ง ส่วนเรื่องเพลงพระอาทิตย์ชิงดวงทางเก่าซึ่งเป็นทางของบ้านพระยาเสนาะฯ จะร้องเอื้อน หักเสียงลงตรงที่ว่า “พระอาทิตย์ชิงดวง...ช่วงเอื้อนหักเสียงลงคล้ายหลบเสียงพระจันทร์เด่น” ทางของท่านเจตนาให้หลบเสียงลงเป็นเสียงต่ำไม่ให้ขึ้นเสียงสูงเพราะมีนัยทางการเมือง การที่ให้ร้องเสียงต่ำเพราะพระจันทร์เด่นนั้นเป็นพระจันทร์ที่อับเสียงต่ำเจตนาให้เห็นว่าพระจันทร์นั้นอับแสง ถ้าใช้เอื้อนเสียงสูงจะทำให้พระจันทร์แสงจ้าสว่าง เพราะตอนนั้นตระกูลขุนนางซึ่งเป็นสายของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ คือ สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ใช้ตราสุริยมณฑล คือพระอาทิตย์ ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ คือสมเด็จพระยาองค์น้อยใช้ตรา จันทรมณฑล พอสิ้นท่านแล้วสายของท่านไม่ค่อยรุ่งเรืองนัก ด้วยเหตุนี้จึงมีการ ร้องเสียงเอื้อนตรงหน้าคำว่า “พระจันทร์เด่น” เป็นเสียงต่ำ จึงนับว่ามีนัยสำคัญตรงนี้ นับว่าตระกูลของพระยาเสนาะดุริยางค์เป็นคนของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) มาโดยตลอด สิ่งหนึ่งที่เป็นหลักฐานให้ประจักษ์คือ บ้านของพระยาเสนาะฯ หลังดั้งเดิมจะตั้งอยู่ที่บริเวณข้างๆสระว่ายนํ้า (ในปัจจุบัน) ภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา จะมีเรือน ๓ หลัง สำนักพระยาเสนาะดุริยางค์จริงๆ จะอยู่ตรงนี้ ต่อมาเมื่อพื้นที่บริเวณนั้นถูกเปลี่ยนเป็นสถานศึกษา บ้านท่านจึงต้องย้ายไปอยู่บริเวณวัดประดิษฐารามนั่นคือบ้านหลังปัจจุบันนี้ เรือนหลังนี้ยาวมากเกินกว่าพื้นที่ จึงได้

มีการรื้อไปถวายวัดหนึ่งหลัง อีกหลังหนึ่ง อาจารย์เจริญใจอาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีพระราชทานนามว่า เรือนมโหรี

ก่อนถึงช่วงสุดท้าย ผมมีข่าวจะแจ้งว่าปีหน้าปี ๒๕๕๙ จะครบอายุ ๑๕๐ ปีของ พระยาเสนาะดุริยางค์ บ้านสมเด็จฯ น่าจะจัดอะไรบ้าง เพราะว่า พระยาเสนาะคือ บุคคลสำคัญทางดนตรีไทยที่อยู่ในบ้านของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ด้านการดนตรีไทยของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้น จึงนับว่าสุดยอดเพราะท่านให้ความสำคัญ แม้กระทั่งสามก๊กที่นำไปพิมพ์เผยแพร่ก็ขอยืมต้นฉบับมาจากสมเด็จเจ้าพระยาฯ บทขับร้องเพลงแสนคำนึงที่นำมาจากบทละครเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนที่วันทองครวญนั้น สำนวนเดิมมันจะสั้นแต่สำนวนของสมเด็จเจ้าพระยาฯ เป็นลูกคนโตของเจ้าคุณทหาร ท่านได้อาสมุทไทยรวมทั้ง สมุดฝรั่งไปถวายไว้ที่วัดบุปผาราม

ตามที่ได้เล่ามาทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าสำนักบ้านของนักดนตรีที่มีชื่อเสียง และเป็นสำนักใหญ่ของเมืองไทยนั้น อยู่ที่บ้านของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั่นเอง มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยานับว่าโชคดีที่ได้ คุณครูเลื่อน สุนทรวาทีน บุตรสาวคนโตของพระยาเสนาะมาเป็นครูสอนขับร้อง ตั้งแต่เป็นภาควิชาดนตรีในสมัยวิทยาลัยครูดนตรี คุณครูเลื่อนถือได้ว่าเป็นจอมยุทธ์ ก่อนที่คุณครูจะสิ้นชีวิตหนึ่งปี ท่านได้ถ่ายทอดเพลงให้ผมทางหนึ่งเป็นเพลง สักวาแบบโบราณซึ่งไม่มีใครได้เลย การดนตรีไทยทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเพราะ เกิดจากบุญบารมีของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ท่านยังได้ส่งให้คนไป ต่อเพลงจากนักดนตรีเจ้านโรดมอีกด้วย จะเห็นได้ว่าสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ท่านสุดยอดทั้งด้านดนตรีไทยและด้านวรรณคดี สมควรอย่างยิ่งที่ท่านจะ ได้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

ที่มา : มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. (2559). **ศรีสมเด็จ'59 ความฝันอันสูงสุดของลูกสุริยะ**.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. หน้า 45-47.